

ACTA

HOL VAN A MÉDIAJOG SZELLEME?

Rendhagyó recenzió a European Media Law című kötetről¹

KOLTAY ANDRÁS
egyetemi adjunktus (PPKE JÁK)

Amikor Dr. Samuel Johnson elindult londoni City-béli, Gough Square-i lakásából egyik törzskocsmájába – kézenfekvő módon általában az otthonához közel eső, az Old Cheshire Cheese-hez címzett italmérésbe –, és aznap este összegyűlt asztaltársaságával megvitatták a legfrissebb irodalmi pletykákat, színházi eseményeket, politikai kérdéseket, a 18. század ötvenes éveinek táján az angol polgárokat megillető szólásszabadságukat gyakorolták – bár utóbbinál talán fontosabbnak tűnhetett számukra a jó társaság és a finom bor.

A Joshua Reynolds – korának ünnepest festője – által szervezett híres „Klub” (The Club) az egyik első a londoni klubok sorában, tagjai között tudhatta David Garrick bálványozott Shakespeare-színészt, Edmund Burke államférfit, filozófust, Oliver Goldsmith író, valamint püspököket, tudósokat, főrangokat és természetesen Dr. Johnson. A társaság szokásos heti vacsoráján az egybegyűltek filozófiai, közéleti, tudományos kérdésekről vitatkoztak étel-ital mellett. Ha képzeletben visszarepülünk az időben, e vacsorán az angol felvilágosodás metaforikus jelentőségű képe tárul elénk. Dr. Johnson író, költő, esszéista, újságíró, szótárszerkesztő pedig maga a megtettesült angol 18. század. Egy olyan korszak jelképe, amelyben – 1688, „a dicsőséges forradalom” ideje óta – a szabad szólás és a szabadon szerkesztett sajtó minden angol polgár elidegeníthetetlen joga, olyannyira, hogy a kontinens bármely országának szabadgondolkodói irigykedve tekintenek az angolokra (ahogy Döbrentei Gábor fakadt ki gróf Dessewffy Józsefnek írt levelében: „miért nem születtem én Anglusnak...²). Olyan kor ez, amelyben a király, III. György – Johnson életrajzírója, James Boswell leírása szerint – irodalmi és filozófiai folyóiratokról folytat eszmecserét az íróval.³ Olyan

¹ OLIVER CASTENDYK–EGBERT DOMMERING–ALEXANDER SCHEUER (szerk.): *European Media Law*. The Hague-London-Boston: Kluwer Law International, 2008.

² Idézi VADERNA GÁBOR: Jó igazgatás, közbátorság és boldogság. Gróf Dessewffy József nézetei a sajtószabadságról. *Századvég*, 2009/1, 86.

³ JAMES BOSWELL: *Doktor Johnson élete*. Budapest: Gondolat, 1965, 142–147.

kor, amelyben először válik mindennapi gyakorlattá a sajtószabadság eszménye: a jogé, amely lehetővé teszi az egyéni emberfő kiművelését, ezáltal a közösség javát szolgálja. A modern sajtószabadság, és így a későbbi médiajog kezdeményeinek születési helyén és idejében vagyunk.

* * *

Az új jogterületek, jogágak formálódása, kialakulása mindig gyanakvással tölti el a jogrendszer hagyományos tagozódásához szokott jogászt. Felmerülhet a kérdés, okkal tarthat-e igényt egy-egy új jogi diszciplína az önálló létre? Mégis, talán otrombaság lenne a recenzió alá vont, az európai médiajog kimerítő képét felrajzoló, 1400 oldalra rúgó kötet olvasása után megkérdőjelezni, hogy a médiajog létezik-e egyáltalán. Amiről 1400 oldalt írnak, arról higgyük el, hogy létezik.

Ellenben a közös európai (média)jogfejlődés elmúlt húsz évének ily monumentális emlékművéről hagyományos recenziót írni lehetetlenség. A következőkben így inkább a nemzetközi, kiváló szerzőgárda által írt grandiózus összefoglaló mű olvasása közben eszembe jutó gondolatokat vetem papírra.

* * *

Ahogy hasonló helyzetben lévő jogi diszciplínákkal kapcsolatban fogalmazni szokás: a médiajog nem önálló jogág, hanem sajátosan elkülönülő jogterület. A médiajog magába olvasztja az alkotmányjog, közigazgatási jog, polgári jog, büntetőjog, versenyjog stb. azon normáit, amelyek a médiára vonatkoztatva értelmezhetők, és néhány speciális jogszabállyal, sajtó- és médiatörvénnyel, AB határozatokkal, nemzetközi jogi dokumentumokkal, bírósági és hatósági döntésekkel kiegészítve alkotja ezt a nehezen áttekinthető, heterogén szabályhalmazt, amely alapján a média a modern társadalomban működhet.

A médiajog művelői a pillanat mesterei (élhetnének a kézenfekvő Kőműves Kelemen-hasonlaltal is); mire doktori disszertációjukat, legújabb monográfiájukat befejezik, a szemeszter elején kiadják a féléves óravázlatot, az azokban leírtak egy része már jogtörténeté nemesedik. Az elképesztő sebességű technológiai fejlődés következtében napról napra alakul át vizsgált területük, hálátlan szerepbe kényszerítve, folytonos, a naprakészség utáni reménytelen rohanásba kergetve a kutatót.

A médiajogban hemzsegek azon kérdések, amelyekben a szakemberek között nincs egyetértés. Már a 'média' fogalmának tartalma felől is viták folynak. A jogi terminológiában, követve a társadalomtudományok és a köznyelv példáját, kezdi végleg átvenni a 'sajtó' helyét a 'média' kifejezés. Első ránézésre utóbbi mintha tágabb kört ölelné föl: amikor a médiáról beszélünk, általában beleértünk minden olyan jelenséget, az 'információs társadalom'-ban elterjedt közlési módot, amely információt közvetít. A médiavilágba beletartoznak a mozifilmek éppúgy, mint a reklámplakátok az utcán, a tömegközlekedési járműveken. A mobiltelefonon letölthető tartalom éppúgy lehet 'média', mint a teljes internet. A 'sajtó' fogalma ezzel szemben szűkebb körben értelmezendő. A fogalom azonban nem korlátozódik eredeti jelentésére, a sajtópréss igénybevételével kinyomtatott könyvekre és újságokra. Előbbiek az évszázadok során már kikerültek a sajtó kategóriájából: a könyvkiadás szabadságát ma már nem a

sajtószabadság fogalmán belül értelmezzük. A technikai fejlődés eredményeképpen ellenben beszélhetünk 'írott' vagy 'nyomtatott' sajtóról, 'elektronikus' sajtóról, illetve az interneten található egyes olyan tartalmakról, amelyek beletartozhatnak a sajtó fogalmába. Az európai unió jog – és annak megfelelően természetesen olvasott könyvünk is – a média kifejezést a hagyományos műsorszórásra, illetve újabban az interneten megjelenő audiovizuális, szerkesztett tartalmakra alkalmazza, és elsősorban a mozgóképekben megjelenő tartalmakat vonja a közösségi szabályozás hatálya alá.

Ellenben amikor a 'média' szabadságáról beszélünk, szinte kizárólag a 'sajtószabadság' kifejezést használjuk: az EU sem tesz másként, amikor a 2000-ben kihirdetett Alapjogi Chartájában a sajtószabadság tiszteletben tartását írja elő. A médiajog talán legizgalmasabb kérdései éppen a sajtószabadság korlátaival kapcsolatosak; a gyűlöletbeszéd, személyiségvédelem, erkölcsvédelem minden országban, naponta a közélet porondján megvitatásra kerülő témák. Szerencsésebb tehát, ha általános, elvi szinten – tehát amikor nem valamely konkrét, fizikai, technikai tulajdonsága által meghatározott értelemben használjuk a kifejezéseket – nem teszünk különbséget 'média' és 'sajtó' között.

A médiajog új, izgalmas terület, de kutatása, alapvető fogalomkészlete még – dacára a rendkívül aprólékos szabályozásnak – kiforratlan. Nincs meg a kellő kapcsolata a médiával foglalkozó egyéb társadalomtudományokkal. A különböző döntéshozó testületek – mint például a törvényhozó vagy az Alkotmánybíróság – gyakran hivatkoznak a média társadalmi hatásaira anélkül, hogy arról valós, pontos képünk lenne.⁴ Hiányzik a médiajogból a *kommunikációtudomány* vívmányainak értékelése, és nemrégiben kezdődött csak el a média gazdasági szempontú elemzése (a *médiagazdaságtan* nevű diszciplína művelői által⁵). A médiát mindenkor a maga társadalmi valóságában, annak teljességében kellene vizsgálni. Érdekes kísérlet például az *ökológiai médiaszemlélet* bevezetése a társadalomtudományokba, amely alapján a hosszú távú közösségi érdekek (illetve a modern média azok ellenében ható sajátosságai) kerülnek a mérleg egyik serpenyőjébe a rövid távú gazdasági érdekek mellé.⁶

Ugyanakkor vívmányként értékelhető, hogy az interneten fellelhető információk alapján a jogi karok nagyobb hányada oktat médiajogot (abc-rendben: ELTE, Győr, Károli, Pázmány, Pécs, Szeged), bár kivétel nélkül fakultatív, választható tárgyként. A médiajog oktatásában úttörőnek számít Révész T. Mihály és Székely László, akik hosszú évek óta tanítják a tárgyat különböző jogi karokon. Átfogó tankönyvek is születtek már a tárgyban.⁷ A Károlin és Pécssett önálló tanszéke is van a médiajognak, illetve a rokon jogterületeknek; utóbbi egyetemen kutatóintézet is működik a tárgyhoz kapcsolódóan.

⁴ Lásd például a 1006/B/2001. AB határozat III./5.2. pontját. A média közönségre gyakorolt hatásának *interdiszciplináris* elemzése ritka jelenség nálunk. Üdítő kivételek is vannak azonban, lásd például a jogászok, társadalom- és természettudósok által közösen jegyzett tanulmánykötetet: STACHÓ LÁSZLÓ–MOLNÁR BÁLINT (szerk.): *A médiaerőszak. Tények, mítoszok, viták*. Budapest: Századvég, 2009.

⁵ A terület legújabb összefoglaló művét lásd GÁLIK MIHÁLY–URBÁN ÁGNES: *Bevezetés a médiagazdaságtanba*. Budapest: Aula, 2008.

⁶ Ld. az *Ökotáj* folyóirat 2005/35–36. számában Eff Lajos, Lázár Imre, Sükösd Miklós és Vass Csaba cikkeit.

⁷ GÁLIK MIHÁLY–POLYÁK GÁBOR: *Médiaszabályozás*. Budapest: Kjk-Kerszöv, 2005.; SZÉKELY LÁSZLÓ: *Magyar sajtó- és médiajog*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus, 2007.

* * *

Mint látható (1400 oldal mégis csak 1400 oldal!), a médiajog kétségbe vonhatatlanul létezik. *De hol van a szelleme?* Erről a nem jelentéktelen kérdésről alig-alig esik szó!

Ma már kissé cinikusan hajlamosak vagyunk elfelejteni, hogy a jognak bizony van „szelleme”. De vajon mi lehet az? A rövid válasz óhatatlan túlzott nagyvonalúságát megengedve: olyan mögöttes összefüggések, olyan felismerhető értékrendszer, amelyek a konkrét előírások által közvetítve jelennek meg a társadalmi életet szabályozó bonyolult szisztémában.⁸ Az egyik, talán a legfontosabb ilyen értékrendszer a közösségi erkölcs. Embert ölni vagy lopni nem csak azért tilos, mert kárt okoz, hanem mert a társadalom közös erkölce tiltja. Ugyanúgy az erkölcs bújik meg a progresszív adórendszer, mint a fogyasztóvédelmi jog, vagy a munkavállaló fokozott jogi védelme mögött. És ugyanez az erkölcs írja elő az európai országokban a közszolgálati médiumok kötelező működését, a kiegyensúlyozott tájékoztatást, a reklámkorlátozásokat is. Amikor egy jogszabályban nem találunk egy élethelyzetre konkrét eligazítást, gyakran hivatkozunk annak ‘szellemére’. Ezt pedig alapos okkal tehetjük.

Csakhogy a piaci erők és a nemzetköziesedés, a határok virtuális leomlása, a globalizáció és a tőkekoncentráció hatására a médiaszabályozás területén jelentős ütemű liberalizáció figyelhető meg az elmúlt évtizedekben. Nyugat-Európában mindenhol megindult a kereskedelmi televíziózás és rádiózás, lazultak a tulajdoni korlátok, a kötelező tartalmi előírások. Ez számos örvendetes hatással járt, hiszen a nagyobb szabadság önmagában is érték, és Közép-Kelet-Európából nézve a világ az elmúlt két évtizedben hosszas várakozás után végre kinyílt, másfelől viszont veszélybe sodorja a média közérdekű feladatainak ellátását, és megkérdőjelezi azt, hogy az új szabályozás képes a mai médiát rákényszeríteni az egyes részleteiben folytonosan változó, de alapvető elveit tekintve mindmáig érintetlen médiajog ‘szellemének’ megfelelő működésre.

Az európai médiajognak ugyanis igenis van szelleme. Az európai médiajog a szabad országok által a sajtó működésével kapcsolatban közösen vallott morális alapokra épül. A sajtó más, mint a többi, a piacon kínált szolgáltatás. A társadalom kohéziójának elősegítésére, a közösség vitáinak lebonyolítására, a nemzeti és az egyetemes kultúra terjesztésére képes hálózatot tisztelünk benne. A média szabályozása tehát egyszerre szolgálja gyakorlójának érdekeit (akár ‘alantas’ haszonszerzési szándékait), biztosítja annak szabadságát, és óvja a közérdeket a piaci szereplők mozgástérének némi szűkítése árán. Nem ítélik az egyes ember felett, aki lehet öntudatlan médiafogyasztó, vagy öntudatos, cselekvő állampolgár – a médiaszabályozás mindkettő igényeit egyszerre kívánja kielégíteni.

A médiajog kiindulópontjául szolgáló sajtószabadság szükségének filozófiai igazolásaként számos érv hozható fel. A szabad szólás és a szabad sajtó által lehetséges

⁸ A római jog szelleméről lásd például RUDOLF VON JHERING: *Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung*. Lipcse, 1852–1865.; ALAN WATSON: *The Spirit of Roman Law*. University of Georgia, 1995. A common law szelleméről lásd ROSCOE POUND: *The Spirit of Common Law*. Boston: Little, Brown, 1921. De egyes jogterületeknek is lehet saját „szellemük”, lásd például TOTH LŐRINC: A magyar örökösödési jog szelleme és alapelvei más jogokkal összehasonlítva. *Akadémiai Értesítő*, 1860–1863.

a szembenálló, vitatkozó álláspontok közül *felderíteni az igazságot* egy adott kérdésben. John Milton szerint „[...] még ha a tannak minden szelét szabadjára bocsátanánk, de ha hadba vonul az igazság is, akkor sértő számára, hogy cenzúrával és tilalmakkal kétségbe vonjuk erejét: hadd birkózzon egymással igazság és hazugság, hisz ki látott már olyat, hogy az igazság szabad, nyílt küzdelemben alulmaradt volna?”⁹ John Stuart Mill úgy gondolja, senki nem tévedhetetlen, és soha nem lehetünk teljesen biztosak abban, hogy amit igaznak gondolunk, valóban az. Ezért a szólásszabadság korlátozása nem engedhető meg, mert lehet, hogy éppen az elnyomott vélemény hordozza az igazságot.¹⁰

Az igazság keresése csak az egyik a sajtószabadság lehetséges filozófiai alátámasztásai közül. Egy másik gondolat szerint a sajtószabadság a helyes társadalmi döntések közös meghozatalára szolgáló eszköz. A modern társadalmakban kizárólag a sajtószabadságon keresztül valósulhat meg a *demokratikus kormányzás*. A szabad szólás jogának legfőbb célja és értelme, hogy az állampolgár részt vegyen a közügyek megvitatásában, valamint az azokról való döntésekben, hallathassa véleményét, és tájékozódhasson a közélet ügyeiben.¹¹ Ugyanakkor az egyén kiművelése is elengedhetetlen, hiszen enélkül a demokrácia sem működtethető. A sajtószabadság tehát az *egyén autonómiája* miatt is fontos, akit e joggal felruházva morális, felelős 'lénynek' ismerünk el, aki szabadon kifejtheti véleményét, és meghallgathatja másokét.¹²

A magyar felvilágosodás és reformkor nagyjai valamennyi fenti érvet alkalmazva jutottak el a sajtószabadság jelentőségének felismeréséig. „Öntudatos státuszpolgárrá” (Népügy c. névtelen röpirat) csak akkor emelkedhet valaki, ha beköszönt végre „a discussio kora” (Eötvös József), szabadon történhet a „társalkodás és gondolatok közele” (Széchenyi István), ezáltal fejlődhet ki a „közértelmesség, közintelligencia” (Szemere Bertalan). A szólás- és sajtószabadság mindezekén felül ráadásul „hazánk alkotmányos lételének egyik fő kincse, őrije nemzeti szabadságunknak” (Deák Ferenc). A kor gondolkodói tehát valamennyi érv egybeolvasztásával teremtették meg a sajtószabadság, és végső soron a médiajog eszmei alapjait.¹³

Egy jogosultság morálisan egyaránt megalapozott eltérő igazolásaiból *morálisan szintűgy megalapozott, de eltérő* következtetésekre juthatunk; különösen így van a szólás- és sajtószabadság, valamint a médiaszabályozás kérdései esetében.¹⁴ Nekünk azonban nem kell szükségszerűen választanunk az igazság-demokrácia-autonómia eszméi által kínált igazolások közül; juthatunk ugyanarra a következtetésre, mint

⁹ JOHN MILTON: *Milton, az angol forradalom tükré*. Budapest: Gondolat, 1975. 86. – *Az Areopagitica* c. politikai röpirat, amelyből az idézet származik, 1644-ben jelent meg.

¹⁰ JOHN STUART MILL: *A szabadságról*. Budapest: Századvég, 1994 [első megjelenés: 1859], 25–26.

¹¹ A demokratikus igazolás egyik első teoretikus kifejtéseként lásd ALEXANDER MEIKLEJOHN: *Political Freedom – The Constitutional Powers of the People*. New York–Oxford: Oxford University Press, 1960.

¹² A szólás- és sajtószabadság igazolásairól lásd KOLTAY ANDRÁS: A szólásszabadság igazolásai az angol-szász jog és jogfilozófia fényében. *Valóság*, 2007/9.

¹³ Lásd még: KOLTAY ANDRÁS: A szólás- és sajtószabadság kezdetei Magyarországon. In HORVÁTH ATTILA–KOLTAY ANDRÁS–MÁTHÉ GÁBOR (szerk.): *Sapientia in iuria non potest fieri. Ünnepi tanulmányok Zlinszky János tiszteletére*. Budapest: Gondolat, 2009, 175–181.

¹⁴ TÓTH GÁBOR ATTILA: A szólás méltósága. *Századvég*, 2008/2.

eleink, és megpróbálhatjuk egyszerre érvényesíteni az egyes érdekeket, egyensúlyt teremteni közöttük, ha konfliktusba kerülnek egymással. A sajtószabadság és a médiajog európai kategóriái éppenséggel kötelező módon ezt követelik meg.

* * *

Következzék egy szemtanú beszámolója 1848 márciusából, a forradalom előestéjéről, a legautentikusabb helyszínről, „Fillinger” kávéházából (más néven Pilvax): „[...] ha beléptél volna esténként ezen kávéházba, azt vélted volna, egy parlamentbe léptél. Az ifjúságnak értelmes tagjait láttad volna ott hosszú asztalok mellett ülve, a világ napi eseményeiről eszmélnedni, a hírlapok előolvastattak és ők környezve valának a népek lázaitól. A kávéház a szabadság templomává vált, melybe a lelkes ifjúság a szabadság Istenének járt áldozni.”¹⁵

Egészítsük ki ezt a beszámolót egy londoni kávéházba tett kiruccanás emlékével, még korábról, a XVIII. század végéről: „[...] a kávéházak olyan funkciót is betöltöttek, amelynek alapján visszatekintve könnyű romantizálni őket: ebben az időszakban [...] a kávéházak voltak az információ elsődleges forrásai. Az emberek itt olvasták az újságokat, ezért a 18. század elején a londoni kávéháztulajdonosok maguk is elkezdtek újságokat szerkeszteni és nyomtatni... [...] Információs központok lévén, a kávéházakban természetesen élénk beszélgetés folyt. [...] A kávéházban [...] a férfiak – hogy beszélgetés útján ismeretekhez és információkhoz juthassanak – egy képzeletbeli feltevésnek engedelmesskedtek, annak, hogy nincsenek társadalmi különbségek.”¹⁶

Lassacskán feltehetjük a kérdést: hogy jön Dr. Johnson, John Milton, Széchenyi István vagy a Pilvax kávéház a modern európai médiajoghoz? Bár a vizsgálat alá vont vaskos kötetből ez nem derül ki, a kapcsolat mégis kézenfekvő.

A londoni vagy pesti kávéházak demokráciája egyben az ott olvasott, szerkesztett és megvitatott *újságok által megteremtett demokrácia*. Olyan demokrácia, amely ma – éppúgy, mint 150 évvel ezelőtt – kizárólag a média közbenjárásával válhat kézzelfogható valósággá. A média és a demokrácia kapcsolata nem tovatűnő *liaison*, hanem az egész médiajog legfontosabb alapja, *első számú morális fundamentuma*.

A habermasi „okoskodó közösség” folytonosan üldözött, de teljességében soha el nem érhető európai ideálja ez. Jürgen Habermas szerint a lassan, évszázadok alatt kialakuló „társadalmi nyilvánosság” egyes elemei (a kávéházaktól, a szalonoktól az újságokig és a könyvtárakig) együttesen járultak hozzá az *igazságkeresés*, a *racionális közgondolkodás* és a *kritikai szemléletmód* kialakulásához, a *demokratizálódás* folyamatának lassú és fokozatos megindulásához.¹⁷ A nyilvánosság biztosította az információkhoz való hozzáférést, és idővel akkora jelentőségre tett szert, hogy képessé vált az állam korlátozására.¹⁸ Így jutunk el a *deliberatív demokráciához*, ahol

¹⁵ NYÁRI ALBERT: *A magyar forradalom napjai*. Pest, 1848. (In LUKÁCSY SÁNDOR (szerk.): *Ez volt március 15-e. Kortársak írásai a forradalomról*. Budapest: Minerva, 1989, 178.)

¹⁶ RICHARD SENNETT: *A közéleti ember bukása*. Budapest: Helikon, 1998, 94–95.

¹⁷ JÜRGEN HABERMAS: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest: Osiris, 1999 (3. kiadás).

¹⁸ ASA BRIGGS–PETER BURKE: *A média társadalomtörténete – Gutenbergtől az internetig*. Budapest: Napvilág, 2004, 185–209.

gondos mérlegelés, megfontolás és vita után közös akarattal születnek meg a többségi döntések.

Egyenes út vezet tehát a Cheshire sajtóhoz¹⁹ címzett fogadó asztaltól, vagy a magyar reformkor nemes küzdelmeitől a modern médiaszabályozásig. Mert lehet ugyan, hogy a racionális, gondolkodó, cselekvő egyénekre épülő demokrácia-felfogás elérhetetlen álomkép, szintiszta absztrakció, pusztá hagyományos fikció, társadalmi berendezkedésünk alapjául mégsem választhatunk más szociális emberképet; a cél csak az ideál megközelítése lehet, elérése sosem. A vitatkozó, igazságkereső ember fikciója az, amely köré széleskörű konszenzus teremthető – és legalábbis a felszínen még a politikai elit is egyetértenek abban, hogy a demokrácia csak e fikció szem előtt tartásával működtethető.

Egyes jogrendszerekben, a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatában vagy a tudomány képviselői között ma már médiajogi közhely, hogy „nem minden szolgálja a közönség érdekét, amit az érdekesnek talál”.²⁰ Ez a – némely fülnek talán *paternalistának* vagy *elitistának* tűnő – felfogás nem kívánja elzárni a média fogyasztóit a bulvárhírek elől, de korlátozhatónak véli a sajtó mozgásterét, ha a közzétenni kívánt információ nem szolgálja a köz érdekét. A *közérdek* ellenben szinte szent és sérthetetlen: szolgálata a sajtót nem pusztán a nagyobb mozgástér kényelmével kecsegteti, hanem egyenesen kötelező a számára.

Sajnálatos, hogy a vizsgált kötetből ez nem válik az olvasó számára nyilvánvalóvá. Miközben az európai irányelvek minden egyes cikkelyéről terjedelmes értekezés szól, a szabályozás eszmei alapjairól nem tudunk meg sokat. Pedig ma is, mélyen elrejtve ugyanazon érveket hozhatjuk fel a média szabályozására, mint amelyeket az évszázadok során a sajtószabadság harcosai hangoztattak. Csak éppen, míg kétszáz évvel ezelőtt ezek az érvek a sajtó – állami béklyóktól való – megszabadítását kívánták szolgálni, ma az immáron szabad sajtó közérdekű kötelezettségeinek a betartatását célozzák. A cél ugyanaz maradt, de az eléréséhez vezető út alapjaiban változott meg.

A mai médiajog tehát arra is szolgál, hogy biztosítsa a fogyasztók korlátozatlan-sághoz fűződő érdekeit, együtt a médiatulajdonosok állami beavatkozástól való mentességének érdekével. A modern médiajog elsőszámú kérdése ennek megfelelően az, hogy miként lesz képes megteremteni a szükséges egyensúlyt a közérdek (azaz a demokráciát és a kultúrát óvni kívánó szabályozási igények) és az azzal lehetségesen szembenálló magánérdekek (a fogyasztók és a médiatulajdonosok érdekei) között.

Magyarországon persze még az elérni kívánt célok felől sincs egyetértés. A véleménykülönbségek legújabban a végül elvetélt új médiatörvény-javaslatról 2008 végén, 2009 elején folytatott vitákban rajzolódtak ki. A javaslatot ért kritikák egy részének elsődleges célja nem a tervezet apróbb-nagyobb hibáinak orvoslása volt, hanem a médiaszabályozás alapvető céljainak és elveinek drasztikus átformálása, a média megszabadítása a mozgásterét szűkítő jogalkotói okvetetlenkedéstől: nem kell a tájékoztatás,

¹⁹ Cheddar jellegű, kemény, enyhén sós ízű angol sajtféle.

²⁰ Ld. az angol Lordok Háza döntését a Campbell v. MGN [2004] 2 AC 457 ügyben, a strasbourgi Von Hannover k. Németország (Application on. 59320/00, 2004. június 24.) ítéletet, illetve CASS R. SUNSTEIN cikkét: Television and the Public Interest. *California Law Review*, March 2000, 506., 564.

a kulturális felelősség, a nemzeti piac védelme, ha ezek mind-mind csökkentik a műsorszolgáltatók mozgásterét, és így a lehetséges bevételeket.

A médiaszabályozás körüli, immáron csaknem két évtizedes itthoni viták tanulsága egyértelmű: a média társadalomban betöltött szerepének kijelölése körül minden adandó alkalommal fellángol a világnézetek, ha úgy tetszik, ideológiák harca. Az európai hagyományoknak megfelelően azonban a média nem szintiszta üzleti vállalkozás. A média – nem tagadva a szórakoztatásban betöltött szerepét – a közösség egyetlen igazán hatékony agórája, a viták eldöntésének, a vélemények ütköztetésének színtere, a cselekvő, öntudatos állampolgár nélkülözhetetlen segítője a számára szükséges ismeretek összegyűjtésében.

* * *

A demokrácia feltételeinek megteremtésén túl az európai médiaszabályozás második morális alapja a *kultúra szolgálata* (az EU audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló irányelve kilenc alkalommal használja a ‘kulturális’ jelzőt).

Jean Monnet, az európai integráció egyik atyja az egységesülés tendenciáit látva csalódottan úgy nyilatkozott, „ha ma újra kezdhethénk az egészet, a kultúrától kellene elindulnunk.”²¹ Egy másik kulcsszereplő, Robert Schuman szavaiból szintén a kultúra integrációteremtő szerepét olvashatjuk ki: „[...] mielőtt Európa katonai szövetséggé vagy gazdasági egységgé válna, a legnemesebb értelemben vett kulturális közösségé kell lennie.”²² Az európai egységesülési folyamatnak az eredeti szándékok szerint egyszerre kellett volna segédkeznie a nemzeti kultúrák megőrzésében, és meghatároznia az egységes alapokon nyugvó európai kultúra elemeit. Azonban győzött a piaci szemlélet, a piac logikájából fakadó megközelítési mód. Az uniós szabályozás, túl azon, hogy általános tartalmi minimum-követelményeket határoz meg, és gyakorlatilag biztosítja a tagállamok jogát a televíziós tartalmak befolyásolására, elsősorban a piac bizonyos korlátozásán keresztül igyekszik óvni a nemzeti és európai identitást.

Az európai kulturális harmonizáció tehát egyelőre késlekedik – és a legújabb globális fejlemények, növekvő feszültségek, a bevándorlás, a terrortámadások, a dán karikatúrák ügyének tükrében ennek súlyos, emberi életekben is mérhető következménye van. Meggátolja ugyanis a közös fellépést politikaiavá emelkedett, a kultúrával is összefüggő kérdésekben. A sok aggasztó körülmény miatt – népességfogyás, gazdasági válság, kulturális elzúllás – talán kicsit megrendült a korábbi, Európa fényes jövőjébe vetett hit is. Hogyan is beszélhetnénk egységes európai szellemről, ha egy tagállam egyszerűen megtilthatja állampolgárainak anyanyelvük használatát a hivatalos érintkezések során, mint tette azt Szlovákia 2009 júniusában?

Ugyanakkor az Unió mégis igyekszik a maga – piaci – eszközeivel, támogatásokkal, kiváltságokkal támogatni a közös európai kultúrát, és nem is eredménytelenül.²³

²¹ Idézi RICHARD COLLINS: *Media and Identity in Contemporary Europe: Consequences of Global Convergence*. Exeter: Intellect, 2002, 25.

²² ROBERT SCHUMAN: *Európáért*. Pécs: Pannónia Könyvek, 1991, 50–51.

²³ Lásd KIRÁLY MIKLÓS: *Egység és sokféleség. Az Európai Unió jogának hatása a kultúrára*. Budapest: Új Ember, 2007.; RACHAEL CRAFTURD SMITH (szerk.): *Culture and European Union Law*. Oxford-New York: Oxford University Press, 2004.

Az uniós intézményeken belül azonban a mindennapokban a média és a médiajog tekintetében a piaci szemlélet legalább olyan erős, mint a közérdek szempontja.

Minden kritika ellenére is el kell azonban ismerni, hogy az EU-n belül legalább – ellentétben a húsz évvel ezelőtti állapotunkkal – az államok szabadságában áll a közérdeknek vagy a nemzeti kultúra védelmi szempontjainak megfelelően cselekedni, és ez számunkra önmagában véve is óriási vívmány.

* * *

A demokrácia és a kultúra médián keresztüli működtetése, illetve gyarapítása gondoskodna az egyes polgárok közötti kohéziós erőről, amely nélkül működőképes közösség (társadalom, nemzet, nép, tetszés szerint választható a megjelölés) sem létezhet. A közösen birtokolt információk, a közös kulturális tapasztalat, esetleg a média segítségével közösen átélt élmények gondoskodhatnak az individuumok közötti szükséges kötőerőről. Vannak hangok, amelyek vitatják a média jelentős társadalmi szerepét, megkérdőjelezik tényleges hatását.²⁴ Én sem tekintem *kizárólagos* eszköznek a demokrácia működtetésére, a kultúra megóvására, vagy a kohézió megteremtésére. Nem *kizárólagos*, de a rendelkezésünkre álló leghatékonyabb eszköz mindezen feladatok végrehajtására.

A sajtószabadság európai fogalmába tehát valahogyan bele kell szorítanunk a demokrácia működtetésének és a kultúra megóvásának érdekét is. Ez a két érdek a médiajog nyelvén elsősorban a *pluralizmus* követelményében jelenik meg.

A pluralizmus előírása foglalja össze a legáltalánosabban mindazon kötelezettségeket, amelyek a sajtó demokratikus és kulturális feladatainak való megfelelést segítik elő. Abból a felismerésből fakad, hogy a sajtó nagyon jelentős kulturális és politikai befolyással rendelkezik, amellyel összefüggésben, valamilyen módon a közösség érdekeit is biztosítani kell. Bár az állam távoltartása a sajtótól kétségkívül a közösség érdekeit szolgálja, azonban önmagában még nem képes biztosítani azokat.²⁵ A pluralizmus szerepel ellenben az Európai Unió Alapjogi Chartájának szólásszabadságra vonatkozó 11. cikkének (2) bekezdésében („a tömegtájékoztatás szabadságát és sokszínűségét tiszteletben kell tartani” – a sokszínűség helyett a hivatalos angol szövegben ‘*pluralism*’, a tömegtájékoztatás helyett pedig ‘*media*’ szerepel, mindkettő sokkal pontosabb és tágabb értelmű, mint a magyar szóhasználat), valamint az audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló irányelv, illetve az azt 2007-ben módosító irányelv bevezetőjében is (a „tájékoztatási szektor pluralizmusának” követelménye kapcsán). A média pluralizmusa az Unió egyértelmű állásfoglalása szerint annak szabadságával egyenértékű, kiemelt fontosságú érdek.

A pluralizmus követelménye nem csak *tartalmi kötelezettségeket*, hanem a média-piac rendszerét befolyásoló *strukturális korlátozásokat* is előír, valamint *korlátozza a lehetséges piaci viselkedést*. A pluralizmus nevében lehetséges fellépni a média túlzott koncentrációjára ellen, korlátozva a tulajdonjogot a médiapiacra; a versenyjogi

²⁴ Összefoglalásként lásd BAJOMI-LÁZÁR PÉTER: Manipulál-e a média? *Médiakutató*, 2006. nyár

²⁵ THOMAS GIBBONS: Freedom of the Press: Ownership and Editorial Values. *Public Law*, 1992, 279.

szabályok által befolyásolni a piaci szereplők viselkedését; előírni a műsorközvetítők számára bizonyos csatornák kötelező továbbítását (*must carry*); konkrét tartalmi előírásokat emelni a műsorszolgáltatók elé (közszolgálati kötelezettségek, kötelező hírműsor-szolgáltatás, kiegyensúlyozottság stb.).²⁶ A pluralizmus követelménye alapján a sajtónak a társadalomban található értékeket éppúgy fel kell mutatnia, mint ahogyan fel kell tárnia a gondokat is, és teret kell adnia a viták lefolytatására. A pluralizmusnak megfelelően a sajtóban az egyes eltérő értékrendeket is be kell mutatni, a befogadó szabad döntésére bízva a választást.

A média-irányelv 2007-es, tehát viszonylag friss módosítása nem tett pontot az EU médiapluralizmus elérését szolgáló törekvéseire. A Bizottság által 2007-ben készített 'állapotfelmérő' tanulmány²⁷ követően látott napvilágot az Európai Parlament jelentése a médiakoncentráció és -pluralizmus állapotáról,²⁸ majd elkezdődött a munka a pluralizmus mérését szolgáló közös európai kritériumok meghatározására.²⁹

* * *

Az európai médiajog vizsgálatakor elengedhetetlen a strasbourgi Európai Emberi Jogi Bíróság gyakorlatának szemügyre vétele. Könyvünk ezt önálló fejezetben meg is teszi. A valamennyi uniós tagállamot orientáló, illetve bizonyos feltételekkel kötelező strasbourgi gyakorlatról Baka András, a bíróság első magyar bírója így nyilatkozott: „[a testület esetjoga] feltétlenül jogi kultúrát közvetít. A bíróság esetjoga jogi kincs, közös érték. Egy korszak fejlődését, változását tükrözi.”³⁰ A bíróság többször hivatkozott a közös európai örökségre, az egységes mérce felállítását igazolandó.³¹ Kérdéses persze, hogy 1950-ben, alig öt évvel a háború után hivatkozhatott-e valaki is hitelesen erre a tradícióra, illetve, hogy abban hol és hogyan lehet megtalálni az Egyezményhez a kilencvenes években csatlakozó egykori szocialista országok helyét. A bíróság a jelen változásait, közös európai folyamatait ragadja meg, amelyek alakulásában nyilvánvalóan – bár vitatható mértékben – szerepet játszik a múlt öröksége, de ezen túl a bíróság nem csupán reflektál a változásokra, nem csupán összegyűjti, összefoglalja, mindenki számára nyilvánvalóvá teszi döntései által, hanem maga is aktívan alakítja azokat. Mindenesetre a szólás- és sajtószabadság modern ér-

²⁶ LESLEY P. HITCHENS: *Broadcasting Pluralism and Diversity. A Comparative Study of Policy and Regulation*. Oxford-Portland, Oregon: Hart Publishing, 2006.

²⁷ *Media Pluralism in the Member States of the European Union*. Commission staff working document. {SEC(2007) 32}, 2007. január 16.

²⁸ *European Parliament Report on concentration and pluralism in the media in the European Union (2007/2253(INI))*, 2008. július 10.

²⁹ GÁLIK MIHÁLY: A sokszínűség index és alkalmazása az eszmék piacán. *Infokommunikáció és Jog*, 2009. április; MÓNICA ARIÑO: Versenyjog és sokszínűség az európai digitális műsorszolgáltatásban: az új kitöltése. *Infokommunikáció és Jog*, 2008. december

³⁰ JAVORNICZKY ISTVÁN–KARDOS GÁBOR: „Irányt mutatunk, de nem avatkozunk be durván a nemzeti jogokba” – beszélgetés Baka Andrásal. *Fundamentum*, 2000/4, 39.

³¹ POLGÁRI ESZTER: A strasbourgi bíróság és az európai konszenzus. Értelmezési módszer vagy utólagos igazolás? *Fundamentum*, 2005/1, 7–8.

telmezésének kezdeteit a bíróság egy 1976-os ítéletében lelhetjük fel,³² tehát a rendelkezésre álló joganyag alig több mint három évtized alatt gyűlt össze.

A bíróság egyfajta közös európai minimumkövetelményt kíván az egyes jogokkal kapcsolatban meghatározni. Ez semmiképpen nem jelenti azt, hogy döntései során a legkisebb közös többszöröst keresi, azaz az adott alapjognak a legalacsonyabb mértékű védelmet nyújtó állam mércéjét teszi a közös alappá. Sokkal érezhetőbb a bíróság törekvése arra, hogy egy általánosan követendő, új európai mércét határozzon meg, amely a tagállamok közös minimumává válik.

A tagállami mozgáster meghagyása, azaz a *margin of appreciation* elve alapvető fontosságú a bíróság gyakorlatában. A bíróság bizonyos, különösen érzékeny területen (mint például a vallások gyalázása, illetve a közkerölcs védelme), ahol még közvetőlegesen sem létezik közös európai mérce, úgy döntött, nem kívánja ezt az űrt betölteni, és nem aktivista módon válaszolja meg a felmerülő kérdéseket, hanem szélesebb mozgásteret enged az államoknak. Ez nem jelenti azt, hogy bizonyos minimumszabályokat ne határoznának meg; a vallások és egyházak bírálata például természetesen megengedett, a vallások gyalázása, a hívők érzéseit sértő szólások tekintetében azonban az egyes államok szabadon, maguk dönthetnek a korlátozásról. Többen bírálják a bíróságot amiatt, hogy a mozgáster meghagyásával gyakorlatilag bizonyos, a Római Egyezmény által egyébként lefedett területről kivonult,³³ sőt, egyenesen „kulturális relativizmussal” vádolják, mivel ódzkodik attól, hogy egységes szabályokat határozzon meg e kérdésekben, tagadván ezzel „az emberi jogok univerzalitását”.³⁴ Ezzel szemben mások elfogadják, hogy akadnak olyan különösen érzékeny, és még Európában is nehezen harmonizálható területek, ahol szerencsésebb meghagyni a tagállamok döntési jogosultságát, nem utolsó sorban az alapjogvédelmi rendszer működőképességének fenntartása érdekében. Utóbbiak egyik, a mozgáster meghagyása mellett szóló érve szerint az Egyezménynek és a hozzá kapcsolódó esetjognak tükröznie kell az Európában létező kulturális sokszínűséget.³⁵ A bíróság esetjoga tehát egyszerre harmonizál, és tartja tiszteletben az államok kulturális sajátosságait.

A sajtónak a bíróság kiemelt fontosságot tulajdonít: a sajtó „a közösség őrkutyája” (*public watchdog*), amely a demokratikus rend felügyeletét látja el.³⁶ A sajtó és az újságírók fokozott védelmet élveznek tehát, de a szabadság gyakorlása kötelezettségekkel és felelősséggel jár együtt. A bíróság megengedi az elektronikus sajtó (televízió, rádió) infrastrukturális szabályozását, az államok által szabályozott engedélyezési rendszer alkalmazását, a közszolgálati műsorszolgáltatók állami fenntartását, mindezt a plurális közélet és közvita megerősítése érdekében.³⁷

³² Handyside k. Egyesült Királyság (Application no. 5493/72), 1976. december 7-i ítélet

³³ LORD LESTER OF HERNE HILL: General Report. *Proceedings of the 8th International Colloquy on the European Convention on Human Rights*, 1995, 236–237.

³⁴ EYAL BENVENISTI: Margin of Appreciation, Consensus, and Universal Standards. *International Law and Politics*, 1999, 844.

³⁵ PAUL MAHONEY: Marvellous Richness of Diversity or Invidious Cultural Relativism? *Human Rights Law Journal*, 1998, 1.

³⁶ Jersild k. Dánia (Case no. 36/1993/431/510), 1995. augusztus 22-i ítélet.

³⁷ Informationsverein Lentia k. Ausztria (Case no. 36/1992/381/455-459), 1994. október 28-i ítélet.

A magyar Alkotmánybíróság 1989-től kezdve rendszeresen hivatkozik a strasbourgi bíróság ítélkezési gyakorlatára. Súlyom László bevallása szerint ennek kezdetben nem volt más célja, mint hogy a magyar jogi gondolkodást formálisan is az „európai normákhoz” kapcsolja, demonstrálja az európai mérce belső alkalmazását, és nem jelentett konkrét segítséget az ügy eldöntéséhez.³⁸ Európaiságunk bizonyításán túl szükséges volt a strasbourgi mérce alkalmazása ahhoz, hogy Magyarország bekapcsolódjon a kialakuló „európai emberi jogi jogharmonizációba”, az „alkotmányjogi *jus commune*” kialakításába.³⁹ Mindenesetre a magyar és az európai médiajog megalkotásakor, alkalmazásakor a Strasbourg által lefektetett elvek megkerülhetetlenek.

* * *

A sajtószabadság demokrácia, kultúra, pluralizmus által összefoglalt mögöttes tartalma, a szabályozás szelleme azonban nem feltétlenül ismerhető fel futólagos vizsgálat alapján (és nem feltétlenül jelenik meg jól kivehetően a televízió képernyőjén). A lenyűgözően kifinomult, aprólékos médiajogi szabályozás, amelynek minden egyes részeleme teljes körű bemutatásra kerül a könyvben, nem mindig engedi meglátni a kép egészét.

Az egyes európai médiajogi jogintézményekben azonban külön-külön felfedezhető a bennük elrejtett erkölcsiség. Mindenekelőtt ilyen a *műsorszolgáltatás szabad áramlása*, amely lehetővé teszi a sajtószabadság határokon átnyúló megvalósulását, segídkedezhet a kulturális integrációban. A szabadság megengedett korlátozásai is hasonlóan fontosak, példának okáért a közszolgálati műsorszolgáltatók fennmaradását lehetővé tevő *state aid* szabályok, amelyek nagylelkűen kivonják az állami médiumokat a piaci verseny alól, lehetővé téve így feladataik megvalósítását. Közös európai szabályok vonatkoznak az *erkölcs- és gyermekvédelemre*, a *gyűlölködés visszaszorítására*. Közös európai norma a média által személyében sértett fél *válaszadáshoz fűződő joga*. Kifejezetten a szabad piac elveivel ellentétes az európai, illetve a független műsorkészítők által gyártott műsorok kötelező arányát előíró *kvóta-szabály*, amely mögött a közösség érdeke éppolyan jól kivehető, mint a *reklámtevékenységre vonatkozó korlátozások* mögött. Európa jelenleg nagyjából ennyit határozott meg közös médiajogi minimumként. A többi, a legtöbb tagállamban létező szabály (kiegészítő tájékoztatás, közszolgálati kötelezettségek stb.) ugyanúgy része az európai médiajognak, de a teljes harmonizációra esetükben nem volt mód – ahogyan az internet jelentős része, a rádiózás és az írott sajtó esetében sem, melyekre saját ágazati szabályozás nem vonatkozik.

³⁸ SÓLYOM LÁSZLÓ: Kölcsönhatás az Emberi Jogok Európai Bíróságának esetjoga és a szólásszabadság védelme között Magyarországon. *Állam- és Jogtudomány*, 1996–97/3–4, 151. Mindenesetre a strasbourgi ítélkezési gyakorlat citálása, illetve felhasználása a magyar Alkotmánybíróság működése során esetlegesnek, következtetlennek nevezhető. Lásd erről TÓTH GÁBOR ATTILA: *Túl a szövegen. Értekezés a magyar alkotmányról*. Budapest: Osiris, 2009, 277–280.

³⁹ SÓLYOM LÁSZLÓ: Alkotmányosság Magyarországon. Értékek és tények. In *Emlékkönyv Nizsalovszky Endre születésének 100. évfordulójára*. Budapest: ELTE-ÁJK, 1994, 231.

* * *

Mindenféle pátoszt nélkülözve, meggyőződésem szerint Magyarország és Európa jövőbeni képe jelentős részben a média jogi szabályozása, és annak mindennapi gyakorlata által is formálódik majd.

Hibás megközelítésből kiindulva a médiajogot pusztán technikai szabályhalmazként is érzékelhetjük. A média egyszerű gazdasági vállalkozásként való felfogása alapján pedig éppenséggel a fent hangoztatott demokrácia és kultúra érdekeivel ellentétes következtetésekre is juthatunk a médiajog rendszerén belül. A médiajognak, mint pusztán pozitív jognak (jogszabályok és jogi előírások összességének) az égvilágon semmi értelme nincs, mint ahogy a médiagazdaságtan sem engedheti meg magának, hogy szintisztán a közgazdaságtan hagyományos módszereivel közelítsen a médiához.

Az európai médiajog húszesztendős, éppúgy, mint a magyar demokrácia. Az olvasott kötet az előbbi által bejárt út grandiózus összefoglalása. Két évtized nem éppen történelmi távlat, de arra méltó, hogy egy pillanatra megálljunk és visszatekintsünk, megvizsgáljuk, milyen utat járt be a szabályozás az elmúlt időben. A kérdés ezt követően magától értetődően adódik: vajon hol tart az európai médiajog, és vele Európa 20 év múlva? Ha valaki majd akkor kérdezi meg, *hol van a médiajog szelleme*, mit fogunk válaszolni rá?

